

KÉPEK A XVI.—XVII. SZÁZADI NÓGRÁD MEGYÉBŐL

RÉSZLETEK „A NÓGRÁDI VÁRAK TÖRTÉNETE” C. KÉSZÜLŐ KÖNYVBŐL

A magyar nép hosszú küzdelmet vívott a hódító török és a Habsburg-birodalom ellen az ország függetlenségéért és egyben a nemzetközi haladásért. Ebből a harcból Nógrád is kivette részét. Megyénk véráztatta földjén több győzelem született; közülök nem egy jelentős eseménye ezeréves történelmünknek. A hazafiúi helytállás nagyszerű példái mellett azonban gyászos emlékekről is beszélnek az öreg várfalak, a megcsontított tornyok és bástyák.

A XIII. század végén megalakult török állam 1354-ben Európára tört és a század végén közvetlenül Magyarországot fenyegette. Az önző nagybirtokosok nem sokat törődtek a haza sorsának mikénti alakulásával, egyedül Hunyadi János állította orriási jövedelmét a honvédelemre. A török elleni védekezés szükségsszerűvé tette a központosított államhatalom létrehozását, ami azonban a török és a Habsburg-birodalom között rövidéletű lett. Mátyás király halálával a török veszélyt egyre közelebbhezó feudális anarchia lett urrá. A kormányzást maguhoz ragadó főurak nem a török, hanem a politikai ellenfeleik és a jobbágyok ellen hadakoztak. S még Mohácsból sem tanultak! A mohácsi vész után trónra emelt Zápolyai János és Habsburg Ferdinánd között csakhamar kitört a feudális belháború, amelynek súlyát a parasztság érezte meg legjobban. A belviszály kezdetén Nógrád Zápolyai mellett állott, Ferdinándnak a megyében egyelőre nem voltak hívei.

Miután az osztrák főhercegből lett magyar király 1527-ben Tokajnál legyőzte Zápolyait, Nógrád megye Ferdinánd kezébe került, s az azévben tartott országgyűlésen Ecseg várának ura, Zápolyai egykori híve, Losonczy Antal is hűséget esküdött a Habsburg-háznak. Az elhangzott hűségeskük ellenére mégis fellángolt megyénkben a harc a Ferdinándhoz hűző fő- és a Zápolyait éltető köznemesség között. Híveik megnyerése, illetve megtartása érdekében mindkét király osztogatott Nógrádban birtokot. Így kapta meg Zápolyaitól 1528-ban Ecseget Werbőczy István a későbbi nógrádi főispán, aki 1513-14 között, mint országbírói ítélmester Alsópetényben írta a parasztság örökös röghözkötését tartalmazó és egyben a magyar feudális jogot kodifikáló Hármaskönyvét.

A belháború csak 1538-ban ért véget Nógrádban is. A nagyváradi béke szerint

a megye Zápolyai Jánosé maradt, annak 1540 júliusában bekövetkezett haláláig.

A két ellenkirályi harca azonban folytatódott Zápolyai csecsemője, János Zsigmond hívei és Ferdinánd között. János Zsigmond mögött a hatalmas török birodalom állott. Az oszmánok ismét beözönlöttek az országba, hogy a Fráter György, Petrovics Péter és Török Bálint gyómságában lévő János Zsigmondnak biztósítsák a trónt. Az ezzel az ürüggyel érkező Szulejmán 1541-ben elfoglalta Budát, s a három részre szakadt ország középső részét magának tartotta meg.

Buda elctének híre Nógrád megyében is nagy visszhangra talált. A híre Werbőczy István fia, Imre is átpartolt a megyében Ferdinándhoz. Hasonlóan cselekedtek a Balassák is. Ferdinánd örömmel vette visszapártolt híveit, még a hamispénzverő Bebek Ferencet is, akinek 1544 őszén 30 ezer akkori forintért örökadományul adta Salgó várát.

Buda elfoglalása után nagy veszély fenyegette az ország északi területeit, köztük Nógrádot is. A megye felé nyomulás megváltoztatta a várak jellegét, az erösségek honvédelmi szerepet kaptak. A várak azonban nem voltak korszerűek, s közülük nem egy romokban hevert. (Ecseg, Baglyaskő, sámsönházi Fejétkő és a Zagyvarónai Zagyvfaló vár.) A török előnyomulás nem maradt el. 1543-44 telén már elfoglalták és fe'gyűjtötták Nagyoroszt, a megye egyik legnépesebb települését. 1544 májusában Mohamed budai basa megkaparintotta Nógrád várát, majd egy év múlva Szanda várát is török kézben találjuk. 1546-ban pedig az egész megyét fenyegették. 1549-50-ben már Nógrád egyharmada török hódoltság alatt állott, de a többi területet is állandóan támadta és rettegésben tartotta az oszmán sereg, noha az 1547-es békeszerződésben ígéretet tett a török Ferdinándnak, hogy öt évig nem zaklatja Nógrád megyét, 1550 szeptemberében is támadást indított a Losonczy István birtokában lévő Szécsény ellen. A várat ugyan nem tudta bevenni, de a községet feldúlta és közel 50 embert elhurcolt. Gyarmatot ekkor még kikerülte, de Horváth Bertalan várkapitány 1551-ben Szécsényért kitöltötte bosszúját. Augusztusban egy török szökevényről megtudta a szandai vár rejtett bejáratát és azon behatolva a 150 főnyi török őrség kétharmadát lekasabolta, majd a várat széthányta.

Fráter György meggyilkolása okot adott a töröknek hosszabb háború meg-

indítására. Szulejmán szultán célkitűzéseinek középpontjában a várak elfoglalása állott. 1552-ben döntő támadásra indult Nógrád megye szabad várai ellen. Elsőnek Drégely várára került sor, melynek hősie védelme arany betűkkel szerepel Nógrád megye és az egész ország történelmében. Miután 1544-ben Nógrád vára ellenállás nélkül az ozmánok birtokába került, rendkívül fontos hadászati kulcspontra jelentőségre emelkedett Drégely. Az Ipoly völgyének és az északi bányavárosokat védő végváronal előőrsé lett. Ezért siettetette Ali budai basa annak elfoglalását.

A XVI. század derekán elnémultak a vadászskürtök, a fúrak elmenekültek Bécs felé. A vár hős védője a jobbágy-sorból felemelkedett Szondy György, aki már 1546-ban is a vár kapitánya volt, hiába kért fegyvert, meg zsoldra is alig futotta. A reábizott erősségről így írnak 1552 tavaszán „... a falai erősen ingatagok, a villámcsapás által felrobbant puska-por megrongálta őket. Kapitánya nincs abban a helyzetben, hogy ellenségnek ellenállhasson, vagy hogy a környező vidéket megvédhesse. Igen szükséges szakértők kiküldése, hogy a vár lerombolásának, vagy fenntartásának kérdésében dönthessenek.” Ilyen állapotú várral kellett Szondynak felvenni a harcot a túlerőben lévő törökkel szemben.

1552. július 5—6 közötti éjjelen érkezett meg a török 12 ezres seregével, 4 faltörő ágyúval és 6 mozsárral, nyolcezer katonával a vár előtt telepedett le, s azt körülszolva megszakította a védők és a külvilág közötti összeköttelést. A többi gyalogos Drégelyen át az Ipolyságra és a Balassagyarmatra vezető országút mentén helyezkedett el, nehogy Szondy ebből az irányból segítséget kaphasson. Július 6-án megérkezett Ali basa is. Megadásra szólította fel a védőket. Az eredménytelen felszólítás után felgyújtatta a vár falalánkját és az elővárost. Így a jobbágyokból és a katonákból álló őrség a fellegvárba szorult. Másnap reggel háromnapos ágyútüz alá vette a várat. Kilenvedikén, amikor a kaputorony beomlott maga alá temetve Szondy segédtisztjét Zoltai Jánost is, a basa feladás köztetésére küldte Mártont, az orosz papot. Szondy azonban nem adta meg magát. A 150 főnyi őrségével, mellyel három nap alatt ágyú nélkül is nyolc ostromot vert vissza, abban reménykedett, hogy Teufel Erazmus császári alvezér Léván táborozó 12 ezer német, spanyol és olasz zsoldosa segítségére fog sietni. Ez azonban elmaradt. Miután a vár védelme reménytelennek látszott, Szondy felfegyverezte cselédségét is, elégette a vár értékeit, leölette lovait, Libárdy és Sebestyén nevű apródjait Alihoz küldte, hogy nevelje őket vitézzé, majd kilövette utolsó sánc-

puskait és megható beszéd után a vár hidján át a törökökre tört.

A harc rövid volt. A rettenhetetlen várkapitányt először térden lötték, de sebesülten sem adta fel a küzdelmet. Végül is golyótól a fején és a mellén találva összerogyva katonái között, s a haza szent ügyének védelmében halt meg. Egyetlen hírnemű sem maradt a védők közül. Szondy bátorsága előtt még a török is meghajolt. A basa megkeresztette Rusztem által levágott fejét és testével együtt katonai pompával temettette el. A frissen hantolt sírra Ali basa saját kezével tüzte ki hadi kopjáját. Így esett el Drégely!

A várral kapcsolatban kevés írott forrásanyag lehetőséget fel. Fontos közülük Jakossith Ferenc ipolysági várkapitány 1552 július elején írott magyarnyelvű levele, ami a Hadtörténeti Múzeum egyik legrégebb magyarnyelvű irata. Ebben a már többhelyütt kiolvashatatlan írásban a várkapitány a váci püspöknek és Ördög (Teufel Erazmus) császári vezérnek tesz jelentést hírszerző portyájáról és jelzi, hogy a török Drégely alatt van és a vár védelmére segítséget kér.

„Ez lewel adassek Erdeok Uramnak, Watzy Pyspeok Uramnak. Kyrall Ewfelseke Thanacsynak es Hadnagynak, etc. Nekoem kegyelmes Uraymnak.

Szolgálatomath Ajanlom Nagysagtoknak már kezteorwoltunk zemberen az theoreokel de semmikepen nyelwethnem foghatánk az zerenchye nem zolgala, thi Nagysagtok kilgyen walami wy nepet hogy
.....wy nep.....az fegweressekre zallythya alab.....
kertelen lejenerte merth ezennelel veez.....mynd az ekez feodmy Ith wagyunk,.....azon wagyon az bassa hogy mynd az keeth házat eczersmynd
wija, Az bassa Immáron Dregheol alath..... wagyon mynd algyustul az népelsyessen Nagysagtok, merth ha Nagysagtok akarja, az be nem mehet kewel lassa Nagysagtok myth myweltek. Isten tartsyia mek Nagysagtokat jo ekesekben

Ez lewel keoth Saagba

Azon nap utan walo zerdan, 1552.

Jakossith Ferenc”

Tinódi Sebestyénnek, a kortárs lantjának sokat köszönhetett az utókor. „A jó vitéz Szondi Györgyről” c. versében, ami a „Cronica Tinódi Sebestienről” című 1554-ben Kolozsvárott nyomtatott könyvben található, megénekli a drégelyi tragédiát. Ennek alapján Kőlcsey, Czuczor, Erdélyi János költeményekben örökítették meg Szondy emlékét. Legismertebb azonban Arany Jánosnak a „Szondy két apródja” c. verse. Ki ne ismerné a nagy

költő Szondy bátorságáról és haláláról írt sorait?

„Mind hulla a hulla! veszett a pogány,
Kő módra befolyván a hegy menedékét:
Ó álla halála vérmosta fokán,
Diadallal várta be végét.”

Drégellyel kapcsolatban szükséges egy-két probléma tisztázása. Szondy nevét Zondynak írta, valószínűleg Szandáról származott. Családi neve: Suho volt, a Zondy nevet ő vette fel. A megénekelte két apród nem volt gyermeke. Szondy nőtlen volt. A két fiú egy honti nemestől származott. Rájuk vonatkozóan Ali basa 1556 december 30-án írja Krusit János zsitvai és bakabányai kapitányok: „Nos Aly passa pontentissimi imperatoris Turcarum locumtenens et beglerbegus Budensis etc.”... majd így szól a magyarra fordított levél: „...Itt nálam két gyermek vagyok, deák, kiket Szondy Györgytől vettem, egyiknek neve Libardy és a másíknak Sebestyén, nem tudom ha azok-é.”

Drégely elestének előzményeiről vannak azonban népregék is. Az egyik szerint egy német származású oroszfalvi varga (mások palánki lakosnak tartják) jelentkezett Ali basánál, hogy jutalom ellenében megmutatja a vár legkönyyében sebezhető pontját. Ezt ugyanis jól ismerte, mert apja javította egykor a vár falait. A török ágyúk be is döntötték a várat, így a varga méltán várta az alkuban kikötött jutalmat. Ali megvetően nézett az árulóra, majd csauszával lenyúzatta a bőrét, telerakta arannyal, s elküldte feleségének. A hullát pedig a nagy hegy alatti pocsolyába dobatta, amit azóta is Vargatónak neveznek.

41 évig szenvedett Drégely és környéke a török iga alatt. 1575-ben az ozmán 2000 lovas részére erődöt épített a község temploma körül, amit mély árokkal, sövényvel font fapalánk kerítéssel és bástyával vett körül. Ez az erőd vette át Drégely várának hadászati szerepét, amit kezdetben új Drégelynek, később Palánknak neveztek.

Miközben Drégely várát a túlerőben lévő török sereg ostromolta, egyes csapatok Gyarmat alá vonultak. Itt azonban nem találtak ellenállásra, így a gyarmati vár harc nélkül került a hódítók kezébe. Az üresen hagyott erősséget a török felgyújtotta és földig lerombolta. Szondy vitézsége nem buzdította követésre a többi szomszéd várat sem. Drégely elestének hírére az összes közeli vár őrsege szétfutott. Így történt ez júliusban Szécsényben is, melynek szégyenteljes el-estéről Tinódi így ír:

*(Ali) midőn juta Szécsén vára alá
Szinte Sz. Margit asszonyak napja vala
Ott porkoláb (várnagy) Arokháti*

*Lőrinc vala,
De nem merték várni a budai basát
Ott meghasonlának sokan a füst alatt*

*Éjjel kiszökének, mégyen ki
szaladhat,*

*Arokháti hallá, láta csak nyolc
szolgáját*

*Tsakhamar utánuk ő is elkiugrék;
De nem szaladhata, mezőben ellepék.
Mind nyolcad magával fogva elvitték.*

Szécsény felgyújtásáért Arokháti tüzés bilincsbe verette, majd lefejeztette a török. Az elfoglalt város és vár a török hódítók katonái központja lett, Fülek után itt volt a legnagyobb véderő; pl. 1556 november és 1557 október között 250 fő, amiből 137 ulufedzsi (zsoldos lovasság) a legelőkelőbb zsoldosság.)

Szécsény feladása után napok múlva Hollókő és Buják is hasonló helyzetbe került. Drégely elestével tehát megnyílt az út. Két hónap leforgásával a megye fele már török hódoltság alá került. Kara Hamza szécsényi bég, azonban nem elégedett meg az elfoglalt területekkel s 1554 szeptemberében, miután a Csehszlovákia területén lévő legnagyobb akkori nógrádi várat, a füleki erősséget uralma alá hajtotta, megkaparintotta Salgó várárt is. Zagyva Simon salgói várkapitány szintén megfutamodott őrségével, ágyúnak nézte a vár alá helyezett keréktalpakra szerelt fahengereket. Salgó elfoglalásával már csak egy vár volt szabad a mai Nógrádban, a szomszédságban lévő Somoskő, amit később 1576-ban tudtak bevenni a pogányok, miután a várkapitányi tisztséget a fiatal és harcokban járatlan Modolóczy Miklós vette át.

Az 1555-ös országgyűlés elrendelte ugyan a még szabad nógrádi várak megerősítését és a Felvidék főkapitányának Balassa Jánost tette, a török azonban csak tovább tudott terjeszkedni a megyében. Ezért Felső-Magyarország Nógráddal együtt forrongani kezdett.

A nagybirtoikos saját kárukon látták, hogy Ferdinánd vagy nem tudja, vagy nem akarja őket megvédeni a töröktől. Ferdinánd politikája beigazolódt, amikor Somoskő elvesztése után ugyanabban az évben a csehszlovák területen lévő Kékkő és Divény nógrádi vár is elesett, s ezzel az egész megye török hódoltság alá került.

A megye legtekintélyesebb nagybirtoikos családja a XVI. század derekán, a Szécsényiek után, a Balassák lettek, mivel Losonczy István, Nógrád megye volt főispánja, aki a temesvári vár felszerelését saját anyagi erejéből javíttatta ki, 1552 júliusában a török szőszegésnek lett áldozata. Temesvár hős védelme után ugyanis a török szabad elvonulást ígért, amit Losonczy elfogadva kivonult a várból. A törökök a védteven őrseget azonban lemészárolták és Losonczy fejét Konstantinápolyba vitték.

Nógrádban a vezető szerepet Balassa János vitte. Szervezte a török elleni ellenállást a két ízben sikertelenül támad-

ta meg a szécsényi törököt. Kékkő várának eleste évében meghalt. A Habsburg-ellenes tömböt a Báthory és Bebek-család vezette és kitűzték a megyében János Zsigmond zászlaját. Ferdinánd az átpártolásért birtokkobzásra ítélte a nemeseket és felkelésüket sietve nyomták el a Habsburg-pártiak. A nemrég Ferdinánd ellen szító Bebek-család 1557 nyarán elsők között pártolt vissza Ferdinándhoz. Bebek Ferenc azonban nyíltan kiállt János Zsigmond mellett és hangsúlyozta, hogy Ferdinánd csak védőpajzsként kezeli az országot. Kijelentésére elkobozták birtokait. A török azonban búsánan kárpótolta, sőt János Zsigmond gyámjaként is kinevezte. 1558 nyarán azonban ellenségei orvul meggyilkolták.

De vessünk egy pillantást a megye helységeire: 1570-ben Nógrádban 32 falu átmenetileg elnéptelenedett. (Pl. Zagyvapálfalva, Bárna, Kishartyán, Karancslap-újtó, Ságújfalu, Bokor, Szanda, Etes, Nempti, Patvarc, Somoskő stb.) Ennél is szomorúbb a kép ott, ahol a települések teljesen megsemmisültek. Ezeknek a száma jóval meghaladja az elnéptelenedett települések számát. Ilyenek pl.: Salgó, Flsógéc, Kiscsitár, Kotyháza.

Balassa János 1576-ban bekövetkezett halálával a megye némaságra volt ítélve. Senki sem lépett harcra a törökkel. Az új főispán, Forgách Zsigmond alatt azonban, aki 1592-től 1621-ig viselte a magas hivatalt, újból fellángoltak a harcok, mert a török fővárosban a háborús párt kerekedett felül.

1593 nyarán a Dunántúlon és a Dráván túl megindultak a hadi cselekmények. Ezzel kezdetét vette az 1591-ben indult tizenötéves háború egyik felvonása. Ezt követően Nógrádban is sor került a török erő gyöngítésére.

1593 novemberében Teuffenbach Kristóf kassai főkapitány irányításával Báthory István, Rákóczi Zsigmond, Homonnay István, Forgách Simon és még mások Fülel elfoglalását határozták el. November 23-án körülvették a várat, majd másnap Pálffy Miklós, a törökverő hadvezér is megérkezett. Négy napos ostrom után Fülel török őrsége szabad elvonulást kért. A felmentő sereg hatalmas zsákmány birtokába jutott. A felszabadító háború további eredményekkel folytatódott. Somoskőről és Hollókőről Prépostváry Bálint, Teuffenbach helyettese tárgyalásokkal bírta rá a törököt a várak elhagyására. Szécsénynél 300 törököt kaszaboltak le a magyar és a császári seregek. Végül a vár védői innen és Drégelyből is megfutamodtak.

Ezekkel a fegyvertényekkel még nem fejeződött be a török erejének gyengítése. Egymás után kerülnek vissza a megye várai. Balassa Bálint híres lírikusunk csapataival bevette Divény várát, majd

a másik északi vár, Kékkő is magyar kézre került. Báthory István országbírónak pedig sikerült visszafoglalnia saját erősségét, Buják várát. Az 1593-as év győzelmi sorozata az év végén ért véget, amikor Salgó vára is visszakerült és uradalmával együtt Balassi Bálint birtoka lett. Salgónál nem került harcra sor, a török szintén elmenekült a felszabadító csapatok elől.

A török kiszorítása a megyéből 1594-ben folytatódott, még tavasz előtt megindult a nagy offenzíva Nógrád várának visszafoglalására. Nógrád visszavétele Pálffy Miklós, a győri hős és Mátyás főherceg a magyar hadügyek vezetője nevéhez fűződik. Ugyanis a dunai részek főparancsnoka Veszprém és Várpalota felszabadítását kérte. Pálffy azonban, hogy Zólyom, Korpona és a bányavárosok is megmeneküljenek a közvetlen török veszélytől, Nógrád várának a felmentését javasolta. Február 27-én Pálffy Miklós háromnapos ostrom után 14 ezer gyalogossal és 7 ezer lovassal bevette a megye egyik legfőbb erősségét. A vár elfoglalását a következőképpen írja le Bocskári Mocsáry Antal a Nemes Nógrád Vármegyének Históriaiban: „A várbeli törökök ezen vár megoltalmazását nem remélhetvén, s a nagy ágyúzás által okozott veszedelmet ki nem állhatván, a vár emeltebb részéről a szokott jeladás után, maga Ali bég megszólalt, Bory Mihályt és Pogrányi Benedeket névszerint nevezvén, nagy hanggal, hogy jönnének egyezésre!

A meghívtak többekkel együtt azonnal előállottak az egyezésre, melyre Pálffy a Fő-vezér is megjelent. De nem egyezhetének, azért, a várat újra ágyúzgatni parantsolá Pálffy, s ekkor még nagyobb tüzzel, s elszánással folytatott az ostrom, míg végre csak ugyan megegyeztek a következő feltételek alatt, hogy a törökök közül, akik még életben maradtak szabadon kiköltözhessenek a várból és amit magukon kihivetnek, azt is szabadon kihivessék, hogy az oldalán levő kardját ki-ki megtarthassa, hogy az asszonyok és gyerekek is szabadon eresztessenek.” A vár meghódolása jelképeként Ali bég, a „szerecsen Mehemet” átadta Nógrád kulcsát Pálffy Miklósnak, majd 600 menekülővel, köztük 150 gyermekkel és nővel Budára tartott. A vár feladásáért a budai basa Ali béget érzéztetésének napján irtalom nélkül lára köttette és holttestét másnap felszabdaltatta. — Nógrád várát 300 magyar és 300 német fegyveres vette birtokába és főparancsnokul február 28-án Révay András neveztek ki. Ide helyezte átmenetileg székhelyét a váci püspök is, mivel Vác még török megszállás alatt állott.

A tizenötéves háború eddigi szakaszában, ami noha sikerrel járt, a megyét

nem tudták teljesen felszabadítani a török járom alól, sőt, a török kézen levő Hatvan felől továbbra is veszedelemben voltak a szabad területek.

A sikeres harcok után a visszafoglalt területeken Mátyás főherceg parancsára megkezdték a várak helyreállítását és Gyarmat felépítését, s kapitánynak Morgenhaller Fülöp ezredest nevezték ki.

A tizenötéves háború kezdeti szakaszában elért eredmények nem voltak tartósak. A törökök ismét támadtak, szedték az adót. 1600-ban pl. Szécsényben és Füleken. A többi vár őrsége sem tudott védelmet nyújtani az oltalma alá tartozó községeknek, s így a török terjeszkedése egyre bővült, s végül 1635-ben az egész mai Nógrád megye a török adófizetője lett.

A tizenötéves háború utolsó éveiben ismét megmozdult az ország népe. Az elnyomottak, a kisbirtokosok, de még az urak is megelégtéltek a Habsburg-ház politikáját, ezért 1604-ben Erdély és Magyarország népe megalkotta a Habsburg-ellenes frontot, melynek vezetője az — 1605-ben Magyarország fejedelmévé választott Bocskay István lett. Nógrád megye is a függetlenség harcosait támogatta és már 1604 őszén itt is túlsúlyra jutott Bocskay pártja. Bocskay elfogadta a török segítséget, mert látta, hogy a Habsburg-ház nem akarja kiverni őket az országból és a hanyatló török birodalomnál nagyobb veszélynek érezte a német elnyomást.

Bocskay elfoglalta többek között Drégelyt, Palánkot, Bujákot, Szécsényt, Somoskőt és Nógrádöt is. Hosszú harcokra sehol nem került sor, mert a várakból a német őrséget eltávolították és az erősség Bocskay pártjára állott. Ez legszembetűnőbben az 1605 szeptember 1-én elfoglalt Nógrád esetében igazolódik.

Nógrád megye azonban nem élvezte sokáig a szabadságot, mert az 1606-ban Bocskay és Rudolf király között létrejött bécsi béke értelmében a megye visszakerült a király birtokába. Az 1608-as országgyűlés ismét rendelkezett a nógrádi várak helyreállításáról. Salgót már nem tartották érdemesnek védhető állapotba hozni. A rendelkezésnek azonban nem sok foganata volt. Az említett országgyűlésen „megfeledeztek” a végvári vitézek ellátásáról is rendelkezni. Ezért 1609 februárjában a végvári kapitányok és tisztek Gyarmaton tartott ülésükön elhatározták, hogy Pozsonyban a királynál panaszt emelnek. Így nyilatkoztak: „Soha szolgáló embernek nem volt rosszabb dolga, mint most nagy fizetetlenül, éhen és mézítelenül hagynak bennünket, koldulásra jutunk és senkinek sincs gondja a dűlőfélben levő várak és palánkok építésére.” A válasz, amely csak Gyarmat megerősítéséről rendelkezett, általános elégedetlenséget váltott ki.

Az 1609-es országgyűlés ismét rendelkezett a várak helyreállításáról. Így javították ki a nógrádi vár falait és sáncait, majd fülesbástyákkal látták el. A várak rendbehozatala különben igen vonzatottan ment. Ezért kellett még 1618-ban is törvénynek intézkedni, hogy az országgyűléseken elrendelt helyreállításokat végézzék el. Sőt maga a király is neheztelését fejezte ki az 1618-19-es országgyűlésen, hogy még mindig düledezőben vannak a nógrádi várak.

Időközben Erdélyben Bethlen Gábor személyében olyan hazafi került a fejedelmi székbe, akinek azonos volt a célja, mint a hirtelen elhunyt Bocskaynak. Egyesíteni Erdélyt a Habsburg megszállás alatt lévő országgal és biztosítani a vallásszabadságot. Az ország felszabadítását ő is török segítséggel gondolta, de megnyerte segítségül a svédekét és a dánokat is. A harmincéves háborúban sikeresen foglalta el Nógrád megyével együtt a Habsburg-Magyarország nagyobb részét. A megszállt területeket azonban szövetségeseinek vesztesége miatt nem tudta hosszabb ideig tartani és ezért egyezséget kellett kössön a királlyal, mely Nógrádöt ismét a Habsburgok kezébe juttatta.

Az első függetlenségi harcát Bethlen 1619-ben indította meg és néhány hét alatt felszabadult Nógrád is. Bethlen seregei előtt meghódolt a nógrádi és gyarmati vár is. Az utóbbi kapitányát a vár őrsége megkötötte, mert nem akart behódolni. A behódolás hírére a megye nagy része Bethlen oldalára állt. A megye reformátusai nagy segítséget kaptak a katolikusokkal szemben, s erre igen nagy szükség volt Nógrádban. Ugyanis annyira kiéleződött a vallási harc, hogy pl. a katolikus egyházbá visszatérő Batta Péter több protestáns templomot foglaltatott le. A kétkulacos Szécsényi György, aki nemrég még Bethlen hadait vezette a gyarmati vár ellen, 1621 tavaszán felajánlotta nagyobb vagyon ellenében szolgálatait II. Ferdinándnak, sőt hűségének igazolására visszafoglalta az erdélyi seregektől Fülek várát is. E híre Szécsény és Gyarmat is meghódolt II. Ferdinánd előtt, 1621 áprilisában azonban Rákóczi György vezérletével visszafoglalták Bethlen seregei Szécsényt.

Az erdélyi fejedelem seregének ereje teljében 1621-ben nem fogadta el Pálffy-nak, Koháry-nak stb. nógrádi főurak békefelhívását, sőt Rimaszombat alá érkezésének hírére elmenekülő főurakat Zólyom környékén seregüstől szétzúzta. Ennek hatására Gyarmat újból hűséget esküdt Bethlen Gábornak. Nógrád megye ismét bázisul szolgált az erdélyi fejedelem szabadságharcának, de az 1622-es nikolsburgi béke ismét a Habsburg-ház kezére juttatta Nógrádöt.

1623-ban Bethlen Gábor másodikban tá-

madt Ferdinánd ellen. Sikertelen kísérletet tett Fülek visszafoglalására, egyébként nem volt szándékában a nógrádi várakat elfoglalni. Nyugati szövetségesei cserbenhagyták, így 1625-ben ismét megégyezsre kényszerült II. Ferdinánddal.

A harmadik függetlenségi harcra 1626-ban került sor, amikor felkérte segítségül Gusztáv svéd és IV. Keresztély dán királyt. A császári seregek vezére Wallenstein volt, aki a harcok végén nagy veszteséggel kényszerült elhagyni az országot. Bethlen fegyvertársul hívta Murteza budai basát is, aki mint szövetséges érkezett még a nyáron Nógrád alá. Bethlen Gábor azonban elhívta a törököt a vár ostromától, nehogy az a kezükbe kerüljön. Így maradt a vár a császáriak birtokában, s ezt Wallenstein csapata érdemének könyvelte el. Megtámadta a török júliusban Balassagyarmatot is, ahonnan azonban a véres ütközetből 17-én menekülnie kellett. A nyár végén Bethlen is megindult seregével Erdélyből Nógrád felé. A Habsburgok elleni harcában felvonulási útvonalának egyik állomása Fülek volt. Bethlen a török csatlakozását kérte, ami Drégelypalánknál meg is történt. Bethlennek közel 30 ezres serege volt. Szeptember 30-án találkozott Drégelypalánkon egy lovon két katonával érkező Wallenstein csapata, Bethlen és a török hadereje. A hosszú felvonulást aznap egy igen rövid délelőtti csata követte. A németek csak ágyúkkal tudták magukat védeni a magyar és a török lovasokkal szemben. Az éjjelre tervezett csatát mindkét fél ellenezte. Éjnek idején Bethlen csapatai visszavonultak, mert a fejedelem nem tartotta kedvezőnek a terepet lovasai számára. Reggelre azonban a császári seregek is hült helye maradt, Wallenstein is visszavonult. Az erdélyiek Szécsényig húzódtak vissza, ahol egyesültek Mansfeld dán hadvezér seregével. Itt a lovasság számára kedvező lett volna harcra a terep, de ellenség nem volt. A császáriak nem követték Bethleneket. Az erdélyi fejedelem azonban nem maradt tétlen. A császári seregekre hatalmas csapásokat mért; kizavarta a megyéből és végig a felvidéken üldözte a határon túlra.

Bethlen seregei nem szenvedtek vereséget, de a szövetségeseit legyőzték a Habsburgok, így kénytelen volt 1626-ban megkötni a pozsonyi békét. Ennek értelmében Nógrád megye ismét a császár birtoka lett. A törökök még 1627 nyarán kísérletet tettek és Fülek ellen vonultak, de sikertelenül támadtak. A török birodalom a perzsáktól elszenvedett veresége folyamán le kellett mondjon a nyugat elleni háborúskodásról. 1627-ben Szőnyben megkötötte Ferdinánddal a békét. Ennek ellenére nem hagytak fel a végeken a csatározásokkal. Nógrád népe vesztélyben volt, a pogányok rajtaütéssze-

rűen rabolták el a nőket és a fiatalokat, elvitték az állatokat és gazdaságilag kifosztották a vidéket. 1632-ben Nógrád alá vonultak, majd négy év múlva megtámadták Szécsényt is, de a füleki vár kapitánya Wesselényi Ferenc fényes győzelmet aratott felettük. 1639-ben az oszmánok ismét háborgatták Gyarmatot, bevenni ugyan nem tudták, de nagy pusztítást végeztek.

Igy ír erről szeptember 28-án a vár kapitánya: „Az elmúlt évszaka, mintegy éjfél után egy órakor tájban, az természet szerint való pogány ellenség, pesti, budai váci és esztergomi török nagy véletlenül egész városunkra az setétben reánk ütött és városunkra becsapott.” Majd így folytatódik a levél: „...de az egész városunkat azonnal meggyújtották.” majd arról számolt be a várkapitány a hét magyar bányavárosnak, hogy mindezt elraboltak, többen ijedtükben kútba ugrottak. A végvári vitézek sem voltak azonban tétlenek! 1640-ben pl. Fülek, Szécsény, Drégelypalánk, Gyarmat és Nógrád vízei a Bácskáiig hatolva rabokkal és gazdasági zsákmánnyal tértek haza. 1648-ban is megfizettek a töröknek. Most a gyarmatiak álltak bosszút.

Értesültek, hogy egy gazdag török menyasszonyt visznek Esztergomba a pogányok. A gyarmatiak kilesték és kirabolták őket. A török bosszúból, mivel szerintük Gyarmat „nem vár, hanem tolvajok barlangja” éjnek idején négyezer fővel a vár alá érkezett. Hatalmas harc fejlődött ki. A gyarmati védőknek segítségére voltak az éjjel ott elszállásolt palánki huszárok. Hősiesen harcoltak a nők is. — Forró vízzel, olajjal, fegyverrel a kezükben pusztították a pogányokat. Mintegy 400 török maradt a csataterén. Ez a győzelem volt Balassagyarmat történetének egyik legdicsebb fejezete.

A harmincéves háború utolsó szakaszának eseményei Nógrádot ismét érintették. I. Rákóczi György 1644-ben III. Ferdinándnak hadat üzent. Főhadiszállását egy időre Szécsénybe helyezte, majd áprilisban birtokba vette Gyarmatot is. 1645-ben egész Nógrád alája tartozott. Az egy évvel később kötött Linzi béke ismét a Habsburgoknak juttatta. Az országgyűlés 1655-ben ismét elrendelte a nógrádi várak megjavítását és védelmükre állandó őrséget jelölt ki. Legtöbbet Szécsény várába: 300 lovast és 200 gyalogost, a legkevésbé a somoskői várba 20 gyalogost és 20 lovast.

1659-ben a török azonban ismét betört a megyébe, majd az elkövetkező években az egész országra, így Nógrádra is súlyos csapás zúdult. 1663-ban újból kitört a török háború. Köprili Ahmed nagyvezér 1663 nyarán 35 ezres seregével megérkezett Budára. Wesselényi Ferenc nádor felkelő hadat akart toborozni, Nógrád megyét is felszólította, hogy

szálljon hadba. A nemesség azonban nem teljesítette a kívánságot. A török rohamosan terjeszkedett. Szeptember 15-én Érsekújvár hódolt be, majd a török sereg és a vele tartó, szultán kinevezte erdélyi fejedelem, Apafi Mihály Nógrád várát vette ostrom alá, amit Nadányi Miklós szinte ellenállás nélkül adott fel. A vár elfoglalása után Drégelyt, Bujákat, Hollóköt, Szécsényt és Gyarmatot is bevette a török. Gyarmatot nem volt szándékában az ellenségnek megtartani, ezért borzalmas pusztítást végzett. olvannya, hogy a puszttá vált település 27 évig lakatlan volt. Még az 1688-as egyházi vizsgálat is alig akadt nyomára az egykori városnak.

A török egyre terjeszkedett az országban. Montecuccoli a császári seregek fővezére Szentgotthárdnál azonban az előrenyomuló ellenséget fénvesen legyőzte.

Ennek ellenére I. Lipót a győzelmet követő kilencedik napon 1664 augusztus 10-én Vasváron békét kötött IV. Mohamed szultánnal. A békefeltétel olyan volt, mintha a császári sereg lett volna a vesztes. A szegényteljes béke egyik pontja szerint a török hódoltságban maradtak az elfoglalt várak. Iev nyögtek tovább török iga alatt az 1663-ban elfoglalt nógrádi erősségek is.

A vasvári béke elkeseredést szült Nógrád megyében is. Újból igazoltnak látták, hogy a Habsburgok csak védőpajzsként kezelik az országot. A Wesselényi-féle összeesküvés miatt nagy megtorlás következett. Újabb felkeléstől tartva Nógrád-ba is újabb csapatokat vezényeltek. Ezeket a megye lakossága igen gyűlölte, hiszen erőszakoskodtak és költségeiket végsőfokon a jobbágy nyakába varrták.

A Wesselényi összeskötésben részes nemesekből, az üldözött protestánsokból, a telküket elhagyni kényszerült jobbágyvokból, a végvári vitézekből kikerülő bujdosók száma ezrekre rúgott. akik a töröktől és Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől várták a segítséget. Köztük volt Balassi Imre gyarmati várkapitány is, akiről azonban az a hír is járta, hogy titokban azért a némettel is érintkezett. A bujdosók 1672-re annyira megerősödtek, hogy három megvett tartottak kézben és felszólították Füleket is, hogy álljon melléjük. Ifj. Koháry István várkapitány azonban elutasította e felhívást, mert a császárnak hűséges híve akart maradni. A kurucok vezére 1678-ban Thököly Imre menekült főúr lett, aki azévből elfoglalta a felvidéki bányavárosokat és gyors rajtaütésszerű támadásaival a Felvidéket is. Az erdélyi határszélről a Garamig terülő országrészt 1682-85 között a török biztatására fejedelmi címet felvett Thököly kormányozta. 1682 augusztus 22-én Thökölyvel az élen a kuruc sereg Fülek alá érkezett és négy nap múlva megindult a vár elleni támadás.

A sokszoros túlerőben levő török és kuruc csapatok 3-4 ezres védőőrségre törtek. Nógrádban még ezhez hasonló nagyszabású várharc nem volt. A körömszakadtaig harcoló védelem szeptember 3-ig a várost védte. Aznap a török felgyújtotta, így a lakosság és a védelem a várba szorult. Két hétig égett Fülek. Szeldius basa és Thököly már ágyúkkal kerítette be a várat, amikor Koháry kapitány még a császári felmentő segítségben reménykedett. Ez azonban Füleknél is elmaradt. A várkapitány látva, hogy a vár menthetetlen, ezért aláaknázza az erőd kapuját, amely a törökök százeit temette maga alá. A nagy ütközetben már szeptember 5-én közel 4 ezer halottja volt a töröknek, közöttük Izlár aga is. Az ostrom azonban tovább folyt, s reménytelen volt a védekezés.

A várba szorult lakosság hiába kérte a vár feladását. Koháry hajthatatlan maradt. A várbeliek azonban határoztak. Szabad elvonulást kértek és kaptak is Thökölytől. A kivonuló Koháry szemére vetette Thökölynek, hogy elárulta a kereszténységet. Útját azonban nem folytathatta szabadon, vörbörtönre ítélték. Öt börtönben raboskodott, s közel három évi fogság után szabadult a sárospataki várból.

Az elfoglalt füleki várat a török és Thököly csapatai felrobbantották. Itt pusztultak el a sok-sok értékkel együtt Nógrád megye iratai, oklevelei, amit pótolni többé lehetetlen. Három napig égett a vár és 17 napos ostrom után a török Thökölyt Füleken királlyá koronázta. A címet azonban Thököly nem fogadta el. Fülek elpusztult, megszűnt katonai és politikai jelentősége. A megye közigazgatási központja Gács vára lett, a köznemesség pedig átköltözött Losoncra.

Az 1682 novemberében Bécsben kötött fegyverszünet értelmében Nógrád megye Thököly kezébe került, ő azonban nem sokáig kormányozhatta, de ez a kis idő elegendő volt, hogy a megye megnevudogdjék, megszűnt a Habsburgok rómuralma. A bujdosók visszakapták földjeiket, megszűnt a vallásüldözés, már-már úgy tűnt, hogy a sokat szenvedett ország felszabadul a német ilyvomás alól. Még a hű királpártiak, mint például a Balassiak, ha még érdekből is, de mégis Thökölyhez csatlakoztak Nógrádban. 1683-ban megindult azonban az a folyamat, amelynek során megvénk ismét a korona alá került. Kara Musztafa 1683-ban Bécs ellen vonult 30 ezres hadával. Csatlakozott hozzá Thököly is. Európa országai és XI. Ince pápa felismerték a nagy veszélyt, ezért siettek pénzzel és katonával hozzájárulni Bécs felmentéséhez. Szeptember 12-én Szobieszky János lengyel király és Lotharingiai Károly felmentő hadai sikeresen elis

üzték a törököt Bécs alól, majd október 9-én Bánkánynál fényesen legyőzték őket. Ebben az ütközetben Nógrád megyei felkelők is részt vettek a török ellen. A balassagyarmati Palóc Múzeumban őrzik annak a zászlónak foszlányait, amely alatt a felkelők bandériuma harcolt.

A lengyel hadak Szobieszky vezetésével Nógrád megyén át vonultak haza. Útközben október 10-én felszabadították az 1300 török fegyveres őrizetében lévő Szécsényt, majd Palánk és Hollókő visszafoglalása után hazatértek.

Thököly uralma azonban lejárt. A török verezege és nagyfokú török barátsága miatt a nép egyre távolodott tőle. Nógrádot ismét a császáriak szállták meg. Megkezdődtek a birtokelkobzások, könyörtelenül szedték az adót, s amikor már erre sem volt mód, a megyén átvonuló Caraffa tábornok elzáratta a megye alispánját. A megye azonban még nem szabadult fel teljesen a töröktől. 1686 augusztusában jutott csak a császár kezébe a nógrádi vár. Ekkor ugyanis a várban tárolt lőporos hordókba villám

csapott, amitől a török annyira megijedt, hogy a sértetlen épületeket is felgyújtotta, elidegenedett még a vár környékéről is. Így lett rommá az egykori délcegen álló vár. A vár visszakerülése szinte szimbolizálta a török végleges vereségét, bukását megyénkben. A megye ezután mind nagyobb részben szabadult fel és Buda 1686-os visszafoglalásával végleg megszűnt a török hódoltság.

Buda visszafoglalásáért folytatott több hónapos ostromban Nógrád megye is kivette részét. Gr. Forgách Ádám főispán saját költségén felállított csapatai élén harcolt Buda alatt, de ott volt a megye felkelt nemessége is.

Nagy volt az öröm az egész országban! Azt érezte a nemzet, hogy 1526-ban elvesztett függetlenségét Buda visszahozta. A csalódás, elkeseredés azonban rövidesen urrá lett, mert a szuverénitás helyett még a török hódoltságnál is kiméletlenebb Habsburg-megszállás következett az egész országra, melynek kezeiből Nógrád népének is bőven kijutott.

